

ДЕЯКІ ПИТАННЯ ФОРМУВАННЯ ДОКТРИНИ ДОКАЗУВАННЯ У ВІТЧИЗНЯНІЙ ПРАВОВІЙ НАУЦІ

SEPARATE ASPECTS OF DEVELOPMENT OF THE THEORY OF PROOF IN DOMESTIC LEGAL SCIENCE

Панталієнко П.В.,
к.ю.н., доцент кафедри адміністративного та фінансового права
заслужений юрист України,
суддя Верховного Суду України

Національний університет біоресурсів і природокористування України

Стаття присвячена дослідженню окремих аспектів розбудови теорії доказування у вітчизняній правовій науці. Автор звертає увагу на відсутність сталого розуміння правової природи та галузевої належності доказування. Аналізуються наукові позиції, пов'язані з кваліфікацією доказового права в якості надгалузевого утворення. Обґрунтовується необхідність розмежування матеріальних норм, що використовуються в доказовій діяльності, та процесуальних норм, що її регламентують. Висунуто додаткові аргументи на підтримку розвитку загальної теорії доказування.

Ключові слова: докази, доказування, процесуальне право, галузь права, теорія доказування.

Статья посвящена исследованию отдельных аспектов развития теории доказывания в отечественной правовой науке. Автор обращает внимание на отсутствие общепринятого понимания правовой природы и отраслевой принадлежности доказывания. Анализируются научные позиции, связанные с квалификацией доказательственного права в качестве автономного образования. Обосновывается необходимость размежевания материальных норм, используемых в доказательственной деятельности, и процессуальных норм, ее регламентирующих. Выдвинуты дополнительные аргументы в поддержку развития общей теории доказывания.

Ключевые слова: доказательства, доказывание, процессуальное право, отрасль права, теория доказывания.

Article is devoted to research of separate aspects of development of the theory of proof in domestic legal science. The author pays attention to absence of the standard understanding of the legal nature and branch accessory of proof. The scientific positions connected with qualification of the law of evidence as autonomous education are analyzed. Need of delimitation of the material norms used in evidentiary activity, and a legal procedure, it regulating locates. Additional arguments in support of development of the general theory of proof are put forward.

Reforming the legal system of Ukraine is one of the overall objectives of streamlining regulation of procedural relations. After all, the effectiveness of the mechanisms of judicial enforcement depends on regulations set by the legislator proceedings. Therefore, the question of procedural law are the focus of lawyers and procedural aspects of improving the administration of justice is a priority because of the rule of law crucial to the system of protection of rights, freedoms and lawful interests of individuals and legal entities.

Among a number of important issues relevant procedural science always is the question of proof, which is no exaggeration center and foundation of the entire judicial enforcement. Industry affiliation of evidence relating to a very controversial topic. A large number of scientists defending the existence of independent institutions of proof in various fields procedural law.

Immediately the problem of feasibility combination rules governing proof in complex formation related material and the harmonization of procedural component of evidence, which is also the most controversial. In addressing this issue should take into account that the complexity of legal regulation leads to a lack of full unity between the common characteristic regulation as substantive or procedural characteristics and specific rules that it includes.

Key words: proofs, proof, procedural law, branch of the right, theory of proof.

Реформування правової системи України має одним із загальних завдань упорядкування правового регулювання процесуальних відносин. Адже ефективність механізмів судового правозастосування безпосередньо залежить від встановленого законодавцем регламенту судочинства. Тому питання процесуального права перебувають у центрі уваги правників, а вдосконалення процесуальних аспектів відправлення правосуддя залишається пріоритетним напрямом побудови правової держави через винятково велике значення в системі захисту прав, свобод і законних інтересів фізичних і юридичних осіб.

Серед низки важливих проблем процесуальних наук завжди актуальним залишається питання доказування, яке без перебільшення становить центр та основу всього судового правозастосування. Тема доказування розкривається в роботах таких авторів, як О. В. Баулін, О. П. Клейнман, І. В. Решетнікова, М. К. Треушніков, М. А. Фокіна, С. Я. Фурса та багато інших. Однак, незважаючи на наявність значної кількості наукових праць, присвячених доказуванню, сучасна наука відкриває все нові грані цієї «вічної» процесуальної теми. Так, важливі проблеми доказування стосуються доктринальної розробки теорії доказування, узгодження нормативних, доктринальних та практичних аспектів доказування, вирішення проблеми галузевої належності норм, що регулюють доказування.

Тому метою цієї статті є окремі аспекти розбудови теорії доказів у вітчизняній правовій науці.

Галузева належність доказового права належить до вельми дискусійних тем. Значна кількість учених відстоює наявність самостійних інститутів доказування в різних галузях процесуального права [1, с. 31-32, 2, с. 29]. Такий підхід підтримано більшістю дослідниками доказування в цивільному процесі України – С. Я. Фурсою, О. О. Грабовською, Т. М. Кучер, В. Д. Андрійцьо та іншими авторами.

Інші говорять про те, що інститут доказування є загальним та міжгалузевим [3, 4].

І. В. Решетніковою відстоюється думка про необхідність кваліфікації доказового права як міжгалузевого комплексного інституту [5, с. 6-12].

На тлі різноманіття наукових думок заслуговує на увагу позиція І. Г. Медведєва, котрий обґрунтовує висновок про те, що інститут доказів «переростає» галузеві границі, утворюючи конгломерат різних норм, що застосовуються у здійсненні доказової діяльності, і пропонує йменувати таке автономне й системне правове утворення доказовим правом [6, с. 32].

З подібними висновками можна погодитися лише частково, оскільки вони відрізняються половинчастим характером, не розкривають суті доказового права і його місця в правовій системі. Автор не вирішує основного

питання – про правову природу й галузеву приналежність описаного ним автономного системного утворення, співвідношення з процесуальними й матеріальними галузями права. Указуючи на самостійний характер доказового права, І. Г. Медведєв обґрунтовує його практичну значимість і заперечує приналежність до будь-якої галузі права [6, с. 32]. Однак норми, що регулюють процедуру доказування, поняття доказів, загальні й спеціальні правила доказування належать до тієї або іншої галузі права. Немає й не може бути доказової діяльності поза галузеву приналежність. Виділення й обґрунтування будь-якого ступеня спільності норм доказового права повинне враховувати реальне існування доказів у рамках різних галузей права з усіма наслідками, що із цього випливають. Уявляється, що приналежність до тієї або іншої галузі – не уможливлена й формальна конструкція юридичного позитивізму, а правова реальність, яка обумовлює низку наслідків, що полягають у поширенні на ті або інші відносини методу регулювання, принципів, положень загального характеру. Тому, на нашу думку, норми, що регулюють доказування, належать до певних галузей права і не мають достатніх підстав для поєднання в єдине правове утворення – чи то самостійне, чи то комплексне.

Безпосередньо з проблемою доцільності поєднання норм, що регулюють доказування, в комплексне (надгалузеве, міжгалузеве) утворення пов'язане питання узгодження матеріального та процесуального складника доказового права, яке також є вельми дискусійним [7, с. 136]. Деякі сучасні вчені включають матеріальні норми до складу доказового права [5, с. 20]. Однак, на нашу думку, тісне переплетення матеріальних і процесуальних норм під час розгляду й вирішення спорів судом не є само по собі підставою для включення матеріальних норм до доказового права. Вирішуючи зазначене питання, слід взяти до уваги, що складність правового регулювання призводить до відсутності повної єдності між загальною характеристикою нормативного акта в якості матеріального або процесуального й характеристикою окремих норм, що до нього входять. Висновок про матеріальну або процесуальну належність акта законодавства робиться на підставі характеристики домінуючих у ньому положень, що не виключає вкраплення норм іншої спрямованості.

Тому, якщо норма, що міститься в нормативному акті матеріального права, регулює процедурні питання, вона повинна вважатися процесуальною. Такою є, наприклад, ст. 218 ЦК України, що встановлює наслідки недотримання письмової форми правочину. Відповідно, більш послідовна позиція полягає в тому, щоб вважати подібні норми процесуальними й визнати серед джерел процесуального права також низку нормативних актів, що мають у цілому матеріально-правовий зміст, однак містять деякі норми про докази й доказування.

Інша ситуація має місце у разі оцінки ролі норм, що містяться в матеріальних актах, котрі визначають предмет доказування, а також інші питання в конкретному спорі. Незважаючи на їх безпосереднє застосування судом у процесі доказування, вони не стають процесуальними, адже вони не регулюють порядок розгляду справи. Крім того, норми матеріального права розглядаються як джерело формування предмета доказування тільки у разі розгляду спору судом. В інших випадках свого застосування ці норми виконують інші функції, встановлюючи права та обов'язки сторін. У цьому разі доречно провести аналогію з вирішенням справи судом, яке відбувається на підставі норм матеріального права. Однак при цьому ніхто не відносить норми, що застосовуються судом у рішенні, до процесуальних. Аналогічно немає підстав для розмивання предмета правового регулювання й при характеристиці доказів і доказування.

Втім, окремі автори визначають доказове право як таке, що має матеріально-процесуальну природу [6, с. 34].

Однак визнання доказового права самостійним правовим утворенням тягне необхідність вирішення питання про обов'язковість нормативних приписів і можливості учасників правовідносин змінювати їх за своїм розсудом. Зокрема, І. Г. Медведєв, ґрунтуючись на тезі про наявність у складі доказового права матеріальних і процесуальних норм, робить висновок про можливість сторін своїми угодами змінювати деякі загальні приписи про докази [6, с. 42]. З подібним висновком ми не можемо погодитися. Зауважимо, що автор виходить із кваліфікації доказового права як автономного утворення поза галузеву приналежність. Виходячи із заданого напрямку, в обсяг доказового права слід включити також і адміністративне, господарське, кримінальне й інші можливі види доказування. Адже спільність норм, що регулюють доказування в різних видах судових процедур, набагато більше тієї, що поєднує норми матеріального й процесуального права, що стосуються доказування. Включаючи в доказове право норми цивільного права поряд із нормами цивільного процесу, автор упускає інші галузі, в яких також можна виділити норми про докази й доказування, наслідуючи запропоновану логіку. Тим часом, ні адміністративне, ні вже тим більше кримінальне право не допускає розсуду сторін у регулюванні прав і обов'язків. Ці галузі побудовані на імперативних правових приписах. Виходить, і доказування у спорах, що виникли із зазначених відносин, не може регулюватися диспозитивними правилами. Якщо ж автор поєднує в доказове право як комплексне позагалузеве утворення тільки норми цивільного права й цивільного процесу, то тим самим стирається уся цінність висновку про існування доказового права, що не охоплює своїм регулюванням аналогічних відносин доказування в інших сферах судочинства.

Отже, в питаннях, пов'язаних із галузеву кваліфікацією норм, що регулюють доказування, заперечення галузевої належності та процесуального характеру видається нам хибним шляхом.

Водночас інтеграційні підходи до доказування можуть виявитися вельми корисними, коли йдеться про теоретичне дослідження доказової діяльності. Так, деякі автори пропонують розглядати докази і доказування в кримінальному та цивільному процесі в рамках однієї узагальненої теорії [8, с. 68]. Окремі вітчизняні науковці вважають перспективним і доцільним дослідження спільності й відмінностей доказування й доказів у судочинствах України з метою створення теоретичного цілісного вчення про докази [9, с. 80]. Разом із тим справедливо й те, що, попри неодноразові спроби розглянути питання доказування в кримінальному і цивільному праві в рамках спільної теорії, обґрунтувати «наскрізні» її положення вдається лише під час дослідження деяких, найбільш загальних проблем [10, с. 6]. Такий підхід, що стосується вироблення спільних теоретичних положень, та не змінює галузеву структуру, заслуговує на підтримку, але потребує уваги та подальшої розробки.

Доречно зауважити, що поряд із поняттям «доказове право» у кримінальному процесі виділяють категорію «теорія доказів». Теорія доказів визначається як частина науки про кримінальний процес [11, с. 8-9], а доказове право – як сукупність кримінально-процесуальних норм (частина кримінально-процесуального права) [12, с. 106-107]. Значимо, що у сфері кримінального судочинства спостерігається відносна єдність поглядів на місце доказів і доказування в системі права. Насамперед, звертає на себе увагу послідовне розмежування понять «право» як системи норм і «теорія» як сукупності знань. Норми процесуального права, регламентуючі цілі, порядок, межі й зміст цієї діяльності, відповідно, йменуються доказовим правом. Доказування являє собою найважливішу складову частину кримінально-процесуальної діяльності, тому доказове право органічно входить у систему норм кримі-

нально-процесуального права. У свою чергу теорія доказів є частиною науки кримінального процесу, тією частиною, яка присвячена вивченню процесу доказування під час досудового розслідування і суду [11, с. 2, 6]. Чіткість поділу розглянутих категорій заслуговує на всіляку підтримку та має унаслідуватись і в інших процесуальних сферах, у яких не завжди дотримується. Так, прикладом недостатньо послідовного розмежування законодавства і теорії вбачається висновок Т. С. Таранової про те, що доказовим правом у цивільному судочинстві є теоретичні знання про принципи, мету, функції доказування, про тягар доказування, суб'єкти, предмет, межі й етапи доказування, класифікації й окремі види доказів, а також норми права, які охоплює міжгалузевий інститут доказів і доказування [13].

Зауважимо, що порівняння доказової діяльності в цивільному та кримінальному процесах стосується найбільш несхожих процесуальних галузей, тому і представляє найбільший інтерес для перевірки положень щодо єдності теорії доказування. Інші процесуальні галузі займають проміжне місце між цими двома крайнощами. Тому в разі, якщо певний висновок є справедливим і для цивільного, і для кримінального процесу, він із високим ступенем вірогідності може бути поширений на процесуальні відносини будь-якої галузевої належності.

На нашу думку, взаємозв'язок теорії доказів у кримінальному процесі й теорії доказів у цивільному процесі обумовлений, головним чином, однаковістю методів пра-

вового регулювання. Оскільки не існує загального доказового права для кримінального й цивільного процесів, відповідно, немає і єдиної теорії доказів. Однак деякі розділи кримінального й цивільного процесів тісно пов'язані між собою, а тому пов'язані й теорія доказів у кримінальному процесі й теорія доказів у цивільному процесі. Єдність методологічної основи доказування в кримінальному й цивільному процесах, єдність низки принципів і визначень (визначення доказів, оцінки доказів, критерію істини), а також однотипність процесу збирання й дослідження фактичної інформації шляхом огляду, експертизи, прилучення документів і т. д. обумовлюють спільність багатьох понять і концепцій в обох теоріях доказів.

Отже, підсумовуючи викладене, ми доходимо висновку, що майбутнє доказової діяльності потребує зважених підходів та послідовності. Зокрема, на думку автора, вірним буде збереження галузевого підходу до кваліфікації норм, що регулюють доказову діяльність, з огляду на відповідність такої позиції об'єктивній структурі системи законодавства і права. Аналогічно послідовного розмежування вимагають матеріальні норми, що використовуються в доказовій діяльності, та процесуальні норми, що власне її регламентують. З іншого боку, розширення меж теоретичних досліджень за рахунок включення до них порівняльно-правових аспектів, інтеграції наукового знання щодо доказування в різних процесуальних галузях спроможне сприяти досягненню якісно нового рівня розвитку теорії доказів.

ЛІТЕРАТУРА

1. Фархтдинов Я. Ф. Источники гражданского процессуального права Российской Федерации : дис. ... д-ра юрид. наук : спец. 12.00.15 «Гражданский процесс; арбитражный процесс» / Фархтдинов Ягфар Фасхетдинович ; УрГЮА. – Екатеринбург, 2002. – 375 с.
2. Теорія доказів в кримінальному процесі України : підручник. – К. : Юринком Інтер, 2006. – 632 с.
3. Осипов Ю. К. Подведомственность юридических дел / Ю. К. Осипов // Российский ежегодник гражданского и арбитражного процесса. 2004. – СПб. : Изд. Дом С.-Петерб. гос. ун-та, 2005. – № 3. – С. 721–829.
4. Строгович М. С. Уголовно-процессуальное право в системе советского права / М. С. Строгович // Советское государство и право. – 1957. – № 4. – С. 102 – 109.
5. Решетникова И. В. Курс доказательственного права в российском гражданском судопроизводстве / И. В. Решетникова. – М.: Норма-ИНФРА-М, 2000. – 279 с.
6. Медведев И. Г. Письменные доказательства в гражданском процессе России и Франции : дисс. ... канд. юрид. наук : спец. 12.00.15 «Гражданский процесс; арбитражный процесс» / Медведев Игорь Геннадьевич ; УрГЮА. – Екатеринбург, 2003. – 348 с.
7. Гольмстен А. Х. Учебник русского гражданского судопроизводства / А. Х. Гольмстен. – СПб. Типография М. Меркушева, 1913. – 429 с.
8. Курылев С. В. Основы теории доказывания в советском правосудии / С. В. Курылев. – Минск, 1969. – 204 с.
9. Демьянова Е. В. Доказывание в судопроизводствах Украины: постановка проблемы / Е. В. Демьянова // Проблеми процесуальної науки: історія та сучасність. – К., 2010. – С. 68–70.
10. Теория доказательств в советском уголовном процессе / под ред. Н. В. Жогина. – 2-е изд., доп. – М., 1973. – 736 с.
11. Уголовно-процессуальное право Российской Федерации : учебник / Л. Б. Алексеева [и др.] ; отв. ред. П. А. Лупинская. – М.: Юристъ, 2004. – 800 с.
12. Уголовный процесс : учебник / [В. И. Басков, К. Ф. Гуценко, М. А. Ковалев и др.] ; под ред. К. Ф. Гуценко. – 4-е изд., перераб. и доп. – М.: Зерцало, 2000. – 608 с.
13. Таранова Т. С. Доказательственное право как элемент системы права [Електронний ресурс] / Т. С. Таранова // Університетські наукові записки. – 2007. – № 2. – С. 178–184. – Режим доступу : http://nbuv.gov.ua/UJRN/Unzap_2007_2_25.